

# Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica 22 (2019)

ISSN 2081-3333

DOI 10.24917/20813333.22.4

**Jarosław Macała**

Uniwersytet Zielonogórski

ORCID: 0000-0002-0788-0747

## Od kultury popularnej do geopolityki popularnej

*Jeśli chcemy zrozumieć tożsamość narodową oraz porządek globalny,  
musimy zrozumieć geopolitykę popularną.*

Steve Pickering

### Wprowadzenie

We współczesnym życiu człowieka oraz polityce coraz większą rolę odgrywa kultura, która od wieków konstruuje naszą tożsamość, określa kim jesteśmy, dokąd zmierzamy i gdzie jest nasze miejsce. Percepcja przestrzeni z reguły wyznacza ramy dla ludzkiej aktywności, także twórców kultury i jej odbiorców. Wiele badań geopolitycznych w ostatnich dekadach podejmuje wątek dużej roli kultury, wartości i tożsamości w wyjaśnianiu relacji między przestrzenią a polityką, czego nie doceniała geopolityka klasyczna i neoklasyczna. Wpływ kultury rozpatruje się interdyscyplinarnie głównie w dwóch wymiarach: jako ważnego warunku działań politycznych oraz jako przedmiotu decyzji politycznych. Przecież działania polityczne zachodzą w świecie określonych wartości, norm, zachowań, które je determinują, a zatem tworzą ramy dla podejmowania takich a nie innych decyzji. Można uznać, iż obecnie rosnąca rola popkultury w naszym życiu powoduje, że poprzez nią tworzy się pewien „porządek kulturowy”, swego rodzaju filtr, którzy decyduje o postrzeganiu świata, a w ślad za tym i geopolityki.

Do tego nawiązuje niniejszy tekst, który zajmuje się dużym znaczeniem kultury popularnej w dzisiejszych badaniach geopolitycznych, co najmocniej eksponuje geopolityka popularna, jako część geopolityki krytycznej. Szkic analizuje, czym jest geopolityka popularna, jak zakreślić przedmiot jej badań, fazy rozwoju, stosowane ujęcia i metody badawcze. Podstawową hipotezą jest założenie, że rola kultury popularnej we współczesnej geopolityce będzie rosła, co wymaga też istotnej zmiany podejścia do badań geopolitycznych w Polsce. Problem to istotny, albowiem w polskiej literaturze naukowej brakuje nawet pobieżnej prezentacji (o badaniach już nie wspominając), czym jest ten nurt geopolityki krytycznej<sup>1</sup>, znany i doceniany na Zachodzie. Świadczy o tym choćby rosnąca stale liczba badań oraz publikacji.

---

<sup>1</sup> Najbardziej obszernie w polskiej literaturze geopolitycznej podejmuje ten problem Jakub Potulski (Potulski 2010).

## Kultura popularna

Kultura popularna to zjawisko szerokie, nieostre, dynamiczne i zróżnicowane co do formy. Na ogół bywa określane w sposób opisowy. Duża grupa definicji odwołuje się do analizy semantycznej samego terminu, który składa się z dwóch członów: kultura i popularna. Ten drugi oznacza, że posiada związki z tym, co ogólne, powszechne, a w źródłosłowie łacińskim (*populus*) – ludowe. Stąd chyba definicja, że popkultura to „kultura, która bierze swój początek z ludu, kształtująca się pod wpływem jego woli i potrzeb” (Bogusławska 2014: 13). Musi spełniać jego potrzeby i pragnienia, aby być „popularną”, czyli znaną większości odbiorców, oddziaływać na ich wyobraźnię. Zatem popkultura była nieodłącznie związana z demokratyzacją wartości i stosunków społecznych, wzrostem indywidualizmu i mediatyzacją życia, wreszcie z komercjalizacją kultury. Kultura popularna stała się tak wpływowa dzięki technologiom umożliwiającym komunikację na masową skalę i na odległość. Określa to jedna z definicji kultury popularnej, którą tworzą „wzorce, postawy, teksty dostępne szerokim rzeszom czytelników, odbiorców, widzów, słuchaczy dzięki istnieniu technicznych środków przekazu, takich jak telewizja, radio, kino, wydawnictwa” (Krzysztof 2008: 34–35).

Dla potrzeb tego szkicu warto wyróżnić trzy zasadnicze nurty badań nad kulturą popularną, które zaproponował jeden z twórców tzw. szkoły studiów kulturowych z Birmingham – Stuart Hall. Wskłajają one studia kulturowe w skomplikowane relacje władzy i polityki:

1. model konsensusowy, który przedstawia kulturę popularną jako „płaszczyznę rytualnego odgrywania różnic kulturowych, których ostatecznym efektem jest ‘harmonia’. W podejściu tym nie analizuje się związków kultury popularnej z władzą i dominacją”.
2. model strukturalny, który lokuje kulturę popularną w obrębie stosunków władzy. „Jednak do tego stopnia podkreśla on wszechobecność i niepodważalność zjawisk dominacji, że ludzie traktowani są w nim jako totalnie zmanipulowane, ‘pasywne’ ofiary swojego społecznego przeznaczenia”.
3. model poststrukturalny, w którym kultura jest przedstawiana jako obszar walki, ze względu na nierówność władzy w społeczeństwie i rolę dominującej ideologii w „kształtowaniu warunków życia”. To podejście „dąży (...) jednak również do znalezienia możliwości przeciwstawienia się dominacji. W tym kontekście krytykuje się strukturalne interpretacje kultury popularnej za ujmowanie jej jako ‘homogenicznej totalności’ – bez pozostawienia miejsca dla sprzeczności i ‘alternatywnych głosów’. Twierdzi się, że podejście to pomija problemy codziennego życia, obawy, nadziei i pasje ludzi” (Melosi 2010: 9).

Niewątpliwie najważniejsze teorie kultury popularnej/masowej są związane z różnymi współczesnymi interpretacjami marksizmu. Do tego też odnosi się ważna dla tego szkicu powyższa systematyka S. Halla. Z jednej strony przywołuje teorię Antonio Gramsciego, który uważał, iż „porządek polityczny, gospodarczy, społeczny i kulturowy nie jest bynajmniej utrzymywany wyłącznie siłą przymusu państwowego, czyli państwowej wojska i policji, lecz także dzięki sile dominujących znaczeń i wartości wyznawanych przez społeczeństwo. Taką władzę, utrzymywaną

przez konstruowane kulturowo normy, Gramsci nazywał hegemonią. Gramsci uważał też, że hegemonia będzie budziła opór, który nazywał kontrhegemonią” (Rose 2010: 237). Z drugiej strony nawiązuje do tzw. szkoły frankfurckiej i bliskiej geopolityce krytycznej tzw. teorii krytycznej. Warto zauważyć ich dosyć charakterystyczne cechy: sprzeciw wobec oświeceniowej i pozytywistycznej wizji świata oraz nauki, co też oznacza, że nauki społeczne i humanistyczne nie są wolne od wartości i neutralne. Zatem każda wiedza odzwierciedla interesy obserwatora-badacza, ulega wpływom określonych idei, interesów, grup, partii, klas społecznych, narodów i państw. Teorie dotyczące rzeczywistości są wyrazem określonej ideologii i interesów politycznych, dają tylko częściowe poznanie, a nie całościowe i normatywne. Odnosi się do również do kultury, w tym kultury masowej, która staje się narzędziem dominujących ideologii i grup społecznych. Człowiek w nich zostaje uprzedmiotowiony, w czym wielką rolę odgrywa przemysł kultury, wytwarzający kulturę masową i zaspokajający fałszywe potrzeby. Tworzy on dla człowieka hegemoniczny i całościowy obraz świata, dostarcza schematów interpretacyjnych i przejmuje nad nim kontrolę. Tym sposobem stabilizuje korzystny dla elit system (Piontek 2011: 60).

Te spojrzenia integruje i modyfikuje szkoła z Birmingham, która analizuje, jak kultura tworzona przez media wpływa na integrację społeczną oraz podporządkowanie zjawisk opozycyjnych czy dewiacyjnych. Dla tej szkoły, która wpływa na geopolitykę krytyczną: hegemonia w ujęciu kulturowym oznacza proces, za pomocą którego klasa dominująca osiąga zgodę klas podporządkowanych na system, w którym podporządkowani ten rozkład władzy akceptują. Hegemonia nie jest dana raz na zawsze, wymaga ciągłej walki, klasy podporządkowane bowiem doświadczają życia, które stanowi wyzwanie dla obowiązującej ideologii (Piontek 2011: 63; Fiske 2010: 5).

Ważny dla tych rozważań jest swego rodzaju trójkąt zależności, czyli kultura, która tworzy i konstruuje współczesną tożsamość jednostkową i społeczną oraz uzasadnia jej związek z określonym miejscem czy obszarem. W pierwszym i podstawowym dla tworzenia tożsamości wymiarze jednostkowym także kultura popularna oferuje ludziom instrumenty i elementy do konstruowania własnej identyfikacji. Ona m.in. podsuwa wartości, obrazy, marzenia, pragnienia, fantazje, emocje, żeby dowieść własnego „ja”, żeby nadać sens własnemu życiu. Na ogół wymaga to odróżnienia się od innych, także w wymiarze miejsca/terytorium.

Istotny wydaje się też drugi, zbiorowy wymiar tożsamości. Jednostka widzi siebie jako przynależną do pewnej grupy społecznej, co tworzy jakiś rodzaj kolektywnego „my”. Ważna jest tutaj tożsamość kulturowa, czyli zgodność z danym społecznym wzorem kulturowym, tj. ideami, wierzeniami, opiniami, zwyczajami, zachowaniami, obyczajami, wartościami i prawami. Ten problem często bywa eksponowany we współczesnych studiach kulturowych, gdzie splata się z przywołanym wyżej opowiadaniem się w ten sposób za pewną wizją ładu społecznego lub/i oporem wobec niej. Co przenosi się na istotne dla tych rozważań geopolitycznych przekonanie, że każda walka o władzę tak czy inaczej podejmuje kwestie tożsamości (Grossberg 2007: 14–15).

Ważny wśród tożsamości zbiorowych wydaje się związek kultury popularnej z oczywistą w cywilizacji zachodniej identyfikacją narodową, nawet jeśli rozmywają

ją dziś procesy globalizacji. Dla potrzeb tych rozważań warto przyjąć tezę Benedicta Andersona, że przynależność narodowa jest szczególnym artefaktem kulturowym. Naród zaś nie bywa konstruowany wokół jakiś jasnych, czytelnych kryteriów, jest unikalną wspólnotą wyobrażoną, ograniczoną i suwerenną, także terytorialnie (Anderson 1997: 18–19). Ten ostatni wątek nawiązuje do tego, iż kultura, w tym kultura popularna, zazwyczaj jest usytuowana w konkretnej przestrzeni, zamieszkałej przez daną społeczność, która ją identyfikuje, odróżnia od innych, obcych, nie tylko fizycznie, ale też symbolicznie. Przestrzeń oraz zadomowienie w niej stanowi jedną z podstaw ludzkiej egzystencji i widzenia świata. Naród z reguły bywa wyobrażony wokół jakiegoś konkretnego miejsca, musi ono jednak wykraczać poza empirię jednostki, więc dotyka też sfery symbolicznej (Edensor 2004: 55).

W sumie popkultura posiada spory potencjał normo i wzorcotwórczy, bardzo istotny dla zrozumienia geopolityki popularnej: „z konieczności wytwarza więc przede wszystkim reguły i wiedzę, na których opieramy nasze działania w rzeczywistości, tworzy jej poznawcze i aksjologiczne ramy, decyduje o kształcie kolein, po których toczą się społeczne procesy. Paradoksalnie, pomimo dominacji, wszechobecności i totalności, daje ona jednocześnie poczucie podmiotowości i autonomii, pozwala skonstruować i wyrazić swoją unikatowość. (...) Jej produkcje, dobra i dzieła za sprawą swojej uniwersalności i wszechobecności stają się jedynym powszechnie zrozumiałym językiem porozumiewania się jednostek, zaś jej reguły obowiązują we wszystkich sferach życia” (Krajewski 2003: 101–102).

## Wyobrażenia geograficzna

Ważna dla tych rozważań będzie zmiana myślenia w geografii, która miała miejsce w ostatnich dekadach XX w. Jednym z jej twórców był wybitny lewicowy francuski filozof oraz socjolog Henri Lefebvre, który w latach 70. XX w. wprowadził pojęcie przestrzeni mentalnych i przestrzeni wyobrażonych, konstruowanych społecznie m. in. do humanistyki oraz do geografii. Posługiwał się przy tym pewną binarnością kategorii myślenia spacjalnego. Zatem rozróżnienia między przestrzenią postrzeganą – materialną i empiryczną a imaginowaną – intelektualną, symboliczną. Uważał ją za „przestrzeń zajmowaną przez zjawiska zmysłowe, w tym produkty wyobraźni takie jak projekty i projekcje, symbole i utopie” (Lefebvre 1991: 12). Wytwarzanie przestrzeni uznał Lefebvre’a za skomplikowany proces społeczny, „warunkowany przez czynniki przyrodnicze, ekonomiczne, polityczne i kulturowe” (Jałowiecki 2010: 12). Zatem zostało włączone w szeroki proces relacji władzy, a przestrzeń staje się ich narzędziem. Wspomniany francuski naukowiec nawiązywał przy tym do marksizmu, teorii hegemonii Gramsciego oraz tzw. szkoły krytycznej. Przestrzeń dla Lefebvre’a stała się społecznie kontestowaną konfiguracją kulturową: „Tak wytworzona przestrzeń służy również jako narzędzie myślenia i działania; że oprócz tego, że jest to produkcja, jest to również środek kontroli” (Lefebvre 1991: 26).

Istotne będzie przy tym nawiązanie do pojęcia „geografii wyobrażonej” (*imaginative geography*), które ukuł wybitny literaturoznawca Edward W. Said. Zauważył, że wiedza jest wytwarzana zawsze w pewnym środowisku kulturowym i politycznym, które ma ogromny wpływ na to, jak widzimy świat. Zatem,



zgodnie z założeniami poststrukturalizmu, wszystkie twierdzenia dotyczące wiedzy są subiektywne, warunkowe i kontekstowe. To nasze widzenie i rozumienie miejsca w świecie nazwał „geografią wyobrażoną.” Przekonywał, iż „geografia wyobrażona”, to powszechna i arbitralna dyskursywna praktyka wyznaczania w naszych umysłach partykularnych przestrzeni, które są „nasze” oraz przestrzeni „obcych”, a jednym z podstawowych podziałów może być wartościujące rozróżnienie na „naszą ziemię” i obcą „ziemię barbarzyńców”. W konsekwencji „obcy” odpowiednio zostają oznaczeni jako „oni”, a ich terytorium oraz mentalność jako „różna” i „obca” od „naszej”. To rozróżnienie miało silne cechy wartościujące na lepszych i gorszych, słabych i silnych. Zatem ta wyobraźnia była konstruktem poznawczym, silnie związanym ze zjawiskiem władzy i tożsamości” (Said 2005: 96–98).

Jeśli chodzi o „wyobraźnię geograficzną” (*geographical imagination*) to termin dosyć popularny we współczesnej geografii, choć zdecydowanie wykraczający poza jej obszar badań. Zaproponowany został przez lewicowego geografa Davida Harveya w 1973 r. *per analogiam* do „wyobraźni socjologicznej” (pojęcie stworzone przez Charlesa W. Millsa). W jego ocenie miało to prowadzić do ściślejszego powiązania geografii z socjologią. Harvey pragnął rozszerzyć i uzupełnić termin stosowany przez Millsa, ogniskując go nie na relacjach między jednostką a grupą społeczną, lecz na zależnościach między procesami społecznymi a różnymi formami przestrzeni, co nadmiernie akcentowało stronę przestrzenną zjawisk społecznych. To nazwał „świadomością przestrzenną” albo „wyobraźnią geograficzną”, która „umożliwia jednostce rozpoznanie roli przestrzeni i miejsca we własnej biografii, odniesienie się do przestrzeni, które widzi wokół siebie, oraz rozpoznanie, w jaki sposób na transakcje między jednostkami i między organizacjami wpływają przestrzeń, która je dzieli. Pozwala mu rozpoznać relacje między nim a jego sąsiedztwem, jego terytorium lub, używając języka ulicznych gangów, jego „darń”. (...) Pozwala mu także twórczo kreować i wykorzystywać przestrzeń oraz doceniać znaczenie form przestrzennych tworzonych przez innych” (Harvey 2005: 212).

Natomiast Derek Gregory w 1994 r. w swoim znanym studium w zasadzie utożsamiał geografię wyobrażoną z wyobraźnią geograficzną i zdefiniował ją jako „przestrzenną wiedzę kulturową i historyczną charakteryzującą grupy społeczne”. Zatem wiedzę wytwarzaną, w której przestrzeń jest zarówno środkiem, jak i rezultatem społecznego działania i społecznych relacji. Pokazującą w relacjach „swoi-obcy” skomplikowane relacje władzy i tożsamości, produkcję mitów, stereotypów itd. (Giesecking 2007). Granica między tym co nasze, bezpieczne, znane, a tym, co obce mają zatem dużą moc znaczeniową, symboliczną, a a wielu kulturach wręcz mityczną, gdyż budzą emocje, niepokój, prowokuje do przedstawiania tych, którzy są za granicą, jako słabiej znanych, zatem często jako innych, obcych, gorszych lub wrogów (Dittmer 2010: XVII–XVIII).

## Geopolityka krytyczna

Do wyobrażeń oraz percepcji geograficznej jako pierwsza w geopolityce nowoczesnej odwołała się oparta o silne podstawy geograficzne francuska szkoła geopolityczna „Herodote” (pismo powstało w 1976 r). wraz z jej twórcą Yvem

Lacostem (Kazanecki 2012: 148–149; Dodds 2005: 29). Dla naszych rozważań dużo ważniejsza będzie jednak niełatwa do zdefiniowania anglosaska geopolityka krytyczna, powstała w końcu lat 80. XX w., uznawana przez jej twórców za część geografii humanistycznej oraz geografii politycznej. Twórca tego pojęcia Geraoid Ó Thuathail podkreślał, że

zamiast definiować geopolitykę jako bezproblemowy opis światowej mapy politycznej, traktuje geopolitykę jako dyskurs, jako zróżnicowany kulturowo i politycznie sposób opisywania, reprezentowania i pisanie o geografii i polityce międzynarodowej. Krytyczna geopolityka nie zakłada, że „dyskurs geopolityczny” jest językiem prawdy; raczej rozumie to jako dyskurs dążący do ustanowienia i potwierdzenia własnych prawd (Ó Thuathail 2003: 3).

Stąd silny związek geopolityki ze zjawiskami polityczności, władzy i hegemonii, choćby z przywołanymi wyżej teoriami A. Gramsciego, tzw. szkoły krytycznej, czy Jacquesa Derridy oraz Michela Foucaulta. Geografia jako dyskurs staje się narzędziem władzy: „geografia jest specyfikacją rzeczywistości politycznej, która ma skutek polityczny” (Ó Thuathail 1996b: 48). Elity przy pomocy opanowania sfery symbolicznej mogą narzucać nam swój sposób widzenia świata, zgodny ze swoimi interesami, w tym geopolitycznymi. Zaś inni próbują się tej hegemonii przeciwstawić. Dlatego tak istotne dla poznania stosunków społecznych i stosunków władzy wydaje się studiowanie języka, znaków, wierzeń, interpretacji, dyskursów, norm i tożsamości.

Geopolityka krytyczna jest prezentowana na trzech poziomach analizy dyskursu: 1) geopolityka praktyczna, 2) geopolityka formalna, 3) geopolityka popularna. Dla tych rozważań istotna jest uwaga Joanny Szostek, że podane wyżej „rozróżnienie między popularną, praktyczną i formalną geopolityką wyraża się zwykle w kategoriach rodzaju czynnika biorącego udział w odtwarzaniu dyskursu geopolitycznego (odpowiednio: publiczności, praktyków polityki, intelektualistów) oraz rodzaju forum, na którym odbywa się dyskurs (odpowiednio: środki masowego przekazu, praktyka polityczna, środowisko akademickie i think tanki)” (Szostek 2017: 196). Do tego trzeba dodać, iż dwa rozumienia (geopolityka formalna i praktyczna) skupiają się na badaniu wyobrażeń z kręgu elit władzy, biurokracji, środowisk akademickich. To trzecie (popularne) zaś docenia, że w życiu człowieka oraz społeczeństw, a zatem i we współczesnej geopolityce kultura i media masowe odgrywają ogromną rolę, w wielu ocenach badaczy znacznie większą niż siła.

W tych trzech sferach geopolityka krytyczna odwołuje się do będących podstawowym komponentem kultury geopolitycznej imaginacji geograficznych oraz geopolitycznych, czyniąc z nich podstawę swojego spojrzenia na geopolitykę. Dlatego koncepcję E. Saïda za „fundament geopolitycznego sposobu myślenia” uznał jeden z twórców geopolityki krytycznej Colin Flint (Flint 2008: 105; Dodds 2005: 31). Takie rozumienie podzielał G. Ó Thuathail w 1996 r. uznając za podstawę dyskursu geopolitycznego, badanego przez tę szkołę geopolityki, podział przestrzeni na „naszą” i „ich”. A zatem kluczowe znaczenie dychotomii: „swoi”-„obcy”, „my”-„oni”, „tutaj”-„tam” (Ó Thuathail 1996b: 13).

Dla jednego z twórców pojęcia „wyobraźni geopolitycznej” (*geopolitical imagination*) Johna Agnew było ono związane z pracą E. Saida na temat geografii wyobrażonej i odnosiło się do sposobów, w jakie narody i rządy przeciwstawiły się innym państwom, aby określić swoje miejsce w wymaginowanej hierarchii narodów lub porządku świata. Jak stwierdzał Agnew, praktyki stosowane we współczesnej polityce światowej są napędzane wyobraźnią i rozumieniem sposobu, w jaki świat działa. Zmiana wizji polityki światowej była warunkowana zidentyfikowaniem głównych elementów wyobraźni geopolitycznej i pokazaniem, jak było to następnie projektowane reszcie świata w teorii oraz jak się uzewnętrzniało w praktyce polityki światowej. Wyobraźnia geopolityczna jest ostatecznie wizualizacją polityki światowej. To spojrzenie wydawało mu się szczególnie ważne dla tych, którzy zajmują najbardziej dominujące pozycje geopolityczne (Agnew 2003: 2–3). Logiczne wydaje się w związku z tym podsumowanie, że wyobraźnia geopolityczna ilustruje, jak geografia staje się polityczna w ciągłej walce o władzę i hegemonię. Prowadzi to do wniosku, który sformułowała Joanne P. Sharp, że „dla geopolityki krytycznej przestrzeń jest władzą; żaden opis nie jest tylko odbiciem wcześniejszych albo zewnętrznych uwarunkowań”, lecz dynamicznym pokazaniem różnych interpretacji i ograniczeń związanych z przestrzenią, które elity są w stanie dyskursywnie zobrażować (Sharp 2000b: 361).

Stąd w dyskursie dotyczącym wyobrażeń geograficznych/geopolitycznych pojawia się analizowana przez Michela Foucaulta relacja między wiedzą a władzą, która narzuca kategorie myślenia, ogranicza wolność ludzi. Geopolityczne wyobrażenia zatem to nie obiektywne „prawa” czy „zasady” o charakterze normatywnym, lecz pluralistyczne i subiektywne przedstawienia tworzone, propagowane, ale też często narzucane społeczeństwu przez konkretną osobę czy grupę osób, najczęściej z kręgu władzy. Na ogół te imaginacje są warunkowane kontekstowo, stąd ich silne uwiakłanie ideologiczne, kulturowe i historyczne (Ó Thuathail 1996b: 42–43; Potulski 2010: 260).

## Geopolityka popularna

Omawiany nurt geopolityki krytycznej wychodzi z założenia, które sformułował jeden z najwybitniejszych jego badaczy – geograf Jason Dittmer: „Żyjemy zanurzeni w świecie kultury masowej”. To ona dostarcza nam narracje, obrazy i dźwięki „do zabawy, albo do relaksu”. Niemniej, to coś więcej, to także „przestrzeń dla działań geopolitycznych” (Dittmer 2010: 1). Skoro w obecnym świecie o pozycji i sile narodów i państw świadczy często atrakcyjność kulturowa oraz ideologiczna (wyrażana choćby w ukutym przez Josepha Nye’a słynnym terminie *soft power*), to w geopolityce popularnej chodzi o wspomniane wyżej relacje władzy, dominację nad „sercami i umysłami ludzi”, opanowanie sfery znaczeń i symboli. Idzie o kontrolę nad jednostką, nad jej wyobrażeniami, a poprzez to nad wyobrażeniami całych grup społecznych i narodów.

Do tej zależności odwołują się liczne definicje geopolityki popularnej. Zdaniem J. Dittmera geopolityka popularna posiada dwa znaczenia, które komplikują badania naukowe: jedno to codzienna geopolityka, wyrażana przez media i popkulturę,

drugie to akademickie badania nad tą geopolityką. Geopolityka popularna studiuje zatem, jak pod wpływem mediów masowych produkują, artykułują, kształtują wyobrażenia geopolityczne społeczeństwa/narodu jako subiektywnej wspólnoty wyobrażonej<sup>2</sup> oraz obrazy terytorium, władzy i tożsamości, co na nie wpływa i w jaki sposób legitymizują one wyobrażenia i narracje wytwarzane, a także realizowane w praktyce przez elity. Do tego ostatniego wątku nawiązuje inna definicja geopolityki popularnej, że eksponuje ona narracje państwowocentryczne dotyczące polityki globalnej i jak się one przejawiają „w kulturze popularnej i życiu codziennym” (Rech 2014: 38).

Trochę inaczej geopolitykę popularną definiuje polska badaczka stosunków międzynarodowych i mediów Joanna Szostek: „Geopolityka popularna odnosi się do subpola geografii człowieka zajmującej się postrzeganiem przez ludzi różnych części świata i tego, jak te postrzegania są (ponownie) wytwarzane w kulturze popularnej. Dotyczy on sposobu, w jaki pewne reprezentacje polityki międzynarodowej są osadzone i rozpowszechniane w środkach masowego przekazu, w tym w kreskówkach, komiksach, filmach, grach wideo, gazetach i czasopismach. Zaangażowanie odbiorców w narracje geopolityczne w mediach jest częścią tego tematu badań” (Szostek 2017: 195). Dyskurs geopolityki popularnej, w ocenie tej autorki, występuje w dwojakim znaczeniu: „Po pierwsze, reprezentacje geograficzne w dyskursie medialnym „wytwarzają” wyobrażnię geograficzną wśród użytkowników mediów. Po drugie, reprezentacje geograficzne w dyskursie medialnym są „lustrem” wyobraźni geograficznej wśród użytkowników mediów. Te dwie przesłanki sugerują różne rodzaje „popularności”. Pierwsza przesłanka mówi, że dyskurs medialny jest popularny, ponieważ jest szeroko rozpowszechniany („dla ludności”); drugi czyta dyskurs medialny jako popularny, ponieważ jest powszechnie akceptowany („ludności”)” (Szostek 2017: 197).

Ten nowy w geopolityce, trudny i interdyscyplinarny obszar penetracji naukowej pojawił się od strony postulatów w geopolityce krytycznej na początku lat 90. XX w., równolegle do studiów dotyczących relacji między kulturą popularną a stosunkami międzynarodowymi. Natomiast pierwsze prace badawcze z kręgu geopolityki popularnej opublikowano w połowie lat 90. XX w. Za modelowe studia dotyczące relacji kultura popularna-geopolityka uznaje się publikacje brytyjskiej geografki Joanne P. Sharp (Sharp 1993: 491–503; Sharp 1996: 557–570; Sharp 2000a) nad dyskursem ramowanym przez wyobrażenia zimnowojennej rywalizacji między USA a ZSRR, które konstruowano w czasopiśmie „Reader’s Digest”. Ten obraz ZSRR, kreowany w miesięczniku, stanowił przejaw władzy kulturowej, zdolności do narzucania przez amerykańskie elity społeczeństwu znaczeń i symboli w tej rywalizacji. Obok tego pionierski był również oparty o inną metodologię artykuł G. O’Tuathaila z 1996 r. o wojnie w Bośni z perspektywy mediów masowych, głównie brytyjskiej prasy – dziennika „The Guardian” (Ó Thuathail 1996a: 171–196).

---

<sup>2</sup> Jason Dittmer posługuje się (Dittmer 2010: 17) pojęciem używanym przez B. Andersona, ale modyfikuje je dla potrzeb geopolityki popularnej jako swego rodzaju wspólnotę komunikacyjną: „społeczeństwa, które egzystują dzięki wykorzystaniu wspólnej literatury i mediów”.

Późniejsze studia, odwołujące się np. do geopolityki feministycznej, krytykowały to skupienie się na źródłach tekstowych i medialnych, które wyrażały dominację elit. Zamiast tego położono nacisk na inne sfery, takie jak geopolityka codzienności, to co lokalne, domowe oraz geopolitykę emocji, np. strach i nadzieję, co wyrażały choćby badania ankietowe i sondaże opinii publicznej. To zachęciło po 2000 r. nowe pokolenie uczonych do przeniesienia części uwagi geopolityki popularnej od zainteresowania analizą tekstu, znaku, symbolu w kierunku badań dotyczących tego, jak jednostki i społeczności są osadzone i dotknięte przez geopolityczne miejsca, relacje, obiekty i sieci. Rutynowe, codzienne przedstawienia polityki światowej miały dla nich znaczenie z jednej strony jako część powszedniego życia obywateli, z drugiej strony wpływają/konkurują z wyobrazeniami, którymi chcą ramować dyskurs elity (Dodds 2015).

Powyższe ujęcie geopolityki popularnej jako powszedniego dyskursu geopolitycznego, nazywane też niekiedy geopolityką popularną 2.0, zwracało uwagę, iż „w demokratycznym społeczeństwie (choć oczywiście nie tylko w takim) akceptacja społeczeństwa jest w znacznym stopniu konieczna do prowadzenia polityki zagranicznej.” Mowa o pewnej zdroworozsądkowej wiedzy geopolitycznej, a nie o wielkich teoriach czy koncepcjach. Niemniej każdy formalny i praktyczny dyskurs geopolityczny, zdominowany przez elity, musi być szeroko rozpowszechniony, żeby stał się popularny. Stąd musi być formułowany „od dołu”, na elementarnym poziomie, głęboko osadzony w systemie znaczeń i symboli danej społeczności, aby mógł być wytłumaczony szerszej publiczności oraz przez nią skonsumowany. Tutaj pojawia się kluczowa rola mediów masowych i kultury popularnej (Dittmer 2010: 14–15).

Dlatego, zdaniem J. Dittmera, w geopolityce popularnej, podobnie jak w kulturze popularnej splatają się tożsamość, władza oraz idee dotyczące własnych miejsc oraz obcych. Geopolityka popularna, jak i kultura popularna ma wymiar uniwersalny i partykularny. Geopolityka występuje tutaj w podwójnym znaczeniu: poprzez popkulturę waloryzuje miejsca oraz konstruuje hierarchię ludzi i miejsc swoich oraz obcych, zaś to kreuje wyobrażenia szerszych przestrzeni. Warunkuje, wytwarza i modyfikuje w ten sposób tożsamość jednostkową, jak i społeczną. Stąd jej silny związek z państwem i tożsamością narodową oraz partykularnymi interesami tych podmiotów. Zatem może w swoich imaginacjach wyrażać patriotyzm, nacjonalizm, imperializm, promocję określonych ideologii i wizji świata. A na tej podstawie wspierać lub zwalczać pewien porządek geopolityczny (Dittmer 2010: 47–49).

W niektórych najnowszych opracowaniach z kręgu geopolityki popularnej pojawia się postulat przejścia do kolejnej, mało precyzyjnej, holistycznej fazy badań, nazwanej „geopolityka popularna 3.0”, uwzględniającej razem tekst, jego produkcję i odbiorców: „Zamiast angażować się w nie osobno, jednym ze sposobów na połączenie tych różnych perspektyw jest rozważenie ram, które zwracają uwagę na sposoby, w jakie popularne elementy kultury pojawiają się, aby reprezentować poszczególne poglądy na świecie, a jednocześnie uznają sposoby, w jakie te światopoglądy są wyobrażane, rozumiane i doświadczane w codziennym otoczeniu” (Bos 2015: 30). Tego typu podejście w rozumieniu brytyjskiego geografa Daniela Bosy: „Po pierwsze, oferuje ucieczkę od determinizmu tekstowego, który zdominował

popularną naukę geopolityczną (...) Po drugie, ilustrując różne miejsca tekstu, wi-  
downi i produkcji, ważne jest, aby zwrócić uwagę na ich wzajemnie powiązaną na-  
turę. W ramach obecnego popularnego badania geopolitycznego tekst, produkcja  
i publiczność zostają podzielone, wyizolowane i rozdzielone jako różne empiryczne  
miejsca badań. Po trzecie, chcę argumentować, że takie ramy opierają się na wielo-  
aspektowym podejściu do studiów kulturowych, (...) które jest uważne na szersze  
praktyki zjawisk kulturowych. Takie podejście opiera się na szeregu krytycznych  
perspektyw, takich jak marksizm, feminizm, strukturalizm i poststrukturalizm, aby  
zapewnić bardziej kompleksową ocenę przedmiotów kultury. (...) Otwarcie na te  
różne strony promuje pluralizm teoretyczny i metodologiczny” (Bos, 2015: 32–33).

W geopolityce popularnej współgrają ze sobą różne modele badań. Wśród nich  
typowym dla geopolityki krytycznej jest model elitarny, czyli relacja „od góry” do  
„dołu”. Trzeba pamiętać, że elity medialne, twórcze, celebryci itd. stanowią wraz  
z elitami politycznymi część elit symbolicznych, wpływających na społeczny obraz  
świata, tworzących jego ideologiczne i polityczne ramy. Zatem w tym wypadku nale-  
ży badać, jak teksty kultury popularnej wytwarzane przez elity stają się komunika-  
tem i jak stają popularne, trafiają do mas, kształtują ich wyobraźnię geopolityczną,  
narzucają spojrzenie na geopolitykę, jako symbol relacji władzy. Z drugiej strony  
występuje model pluralistyczny badań, oparty o binarną opozycję: elity/nie-elity,  
który analizuje, jak popularne reprezentacje geopolityki wytwarzane przez nie-elity  
korespondują bądź rywalizują z dominującym znaczeniami, jak wpływają na poli-  
tyczne działania elit, na politykę zagraniczną, w jaki sposób wyznaczają linie podzia-  
łu między „my” a „oni” (Pickering 2017: 90–91). Do tego ostatniego wątku nawiązuje  
inna, w mojej ocenie dobrze uzasadniona systematyka geopolityki popularnej, która  
rozdziela popgeopolitykę wytwarzaną przez elity oraz popgeopolitykę wytwarzaną  
przez nie-elity. Podstawową bazą źródłową dla badań dyskursu popularnego elit są  
media masowe, literatura piękna, komiks, film, muzyka, które przesyłają do publicz-  
ności liczne obrazy, wyobrażenia, symbole przestrzeni. Z kolei dla analizy dyskursu  
wytwarzanego przez nie-elity podstawą źródłową jest internet, szczególnie social-  
media /np. Facebook /, które mają charakter interaktywny (Purcell, Scott Brown,  
Gokmen 2010: 375–385; Pickering 2017: 88–89).

Główne problemy badawcze geopolityki popularnej, które dostrzegają auto-  
rzy najnowszej publikacji z kręgu geopolityki popularnej Robert. A. Saunders i Vlad  
Strukov są następujące:

1. analiza instytucji i procesów zaangażowanych w wytwarzanie geopolityki popularnej;
2. analiza ‘momentów geopolitycznych’ obecnych w reprezentacjach medialnych;
3. analiza ideologicznej struktury tekstu i jej możliwych znaczeń;
4. analiza recepcji tej struktury i tych znaczeń i potencjalnych przemian dokony-  
wanych przez odbiorców (Saunders, Strukov 2018: 8).

Podstawowe metody badawcze stosowane w geopolityce popularnej nawią-  
żują do tego, że jej granice mają charakter otwarty, a przedmiot studiów wymaga  
podejścia interdyscyplinarnego. Poza tym metody są mocno związane z podgatu-  
nkami kultury popularnej, które byłyby przedmiotem badań. Choćby z tego powodu



są bardzo liczne. Posłużę się tutaj katalogiem metod badawczych zaproponowanych przez J. Dittmera, który nie aspiruje do ujęcia całościowego.

1. Skoro w popkulturze, jego zdaniem, obecnie ważniejszy jest obraz niż tekst, to podstawą dla analiz geopolitycznych winno być twórcze rozszerzenie interdyscyplinarnych zasad metodologii badań nad wizualnością sformułowanych przez Gilian Rose. Nazywa je ona trzema obszarami: „obszar wytwarzania obrazu, obszar samego obrazu oraz obszar, w którym jest widziany przez różne publiczności” (Rose 2010: 33). Zaś każdy z tych obszarów ma również trzy aspekty, które nazywa „modalnościami”: modalność technologiczna, modalność kompozycyjna, modalność społeczna.
2. Kolejna metoda to metoda historyczna, czyli studia archiwalne nad dokumentami historycznymi, żeby dokładnie pokazać i krytycznie zrozumieć kontekst „relacji między kulturą popularną a geopolityką” (Dittmer 2010: 38–39).
3. Następna to analiza kompozycji, czyli „organizacji elementów wewnątrz artefaktów medialnych” (Dittmer 2010: 39–40).
4. Jeszcze inna metoda to ilościowa analiza zawartości tekstu, np. dotycząca prasy (Dittmer 2010: 40–41).
5. Kolejna analiza dyskursu, posługująca się metodą Michela Foucaulta (Dittmer 2010: 41–42).
6. Metoda etnograficzna, która wg Dittmera „dotyczy holistycznego opisu grup ludzi i ich praktyk” (Dittmer 2010: 43).
7. Zespół metod socjologicznych, jak wywiady, ankiety, grupy fokusowe (Dittmer 2010: 43–44).
8. Badania intertekstualności, w jaki sposób artefakty kultury popularnej są powiązane z innymi tekstami oraz kontekstami geopolityki (Dittmer 2010: 44–45).

Statystycznie rzecz biorąc, najwięcej studiów z kręgu geopolityki popularnej dotyczy kreacji wyobrażeń geograficznych i geopolitycznych głównie w kontrolowanych przez elity mediach masowych, prasie, telewizji, filmie, znacznie mniej w literaturze, karykaturze, muzyce, mediach społecznościowych czy obecnie też w grach komputerowych.

## Wnioski

Niewątpliwie geopolityka popularna to trudny i skomplikowany obszar badań, ale istotny dla geopolityki współczesnej. Albowiem popkultura stanowi coraz bardziej istotny filtr, przez który postrzegamy politykę oraz geopolitykę. Niewątpliwie różnice w obrazach i wyobrażeniach geopolitycznych produkowanych przez media masowe i kulturę popularną są często znaczne, nieraz wzajemnie się wykluczają czy rywalizują ze sobą. Mają typowy dla mass-mediów zmienny, kalejdoskopowy charakter, a z powodu przeciążenia ludzi współczesnych informacją rzadko przyjmują charakter trwały, co utrudnia wykształcenie spójnego ich obrazu oraz badanie skali oddziaływania. Jednak dominująca i hegemoniczna struktura myślenia geograficznego/geopolitycznego, którą chcą narzucić społeczeństwu elity instrumentalizując artefakty popkultury może zostać odtworzona i analizowana dzięki studiom

z geopolityki popularnej. Pokazując przy tym skalę i zasięg oporu stawianego tym imaginacjom przez nie-elity, które również sięgają po symbole, teksty i obrazy kultury popularnej. Zatem ilustruje legitymizację bądź odrzucenie pewnego obrazu świata i geopolityki.

## Bibliografia

- Agnew John. 2003. *Geopolitics. Re-visioning world politics*. wyd. II. London–New York: Routledge.
- Anderson Benedict. 1997. *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, Stefan Amsterdamski (przeł.). Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Bogusławska Joanna. 2014. *Popkultura. Pop czy kultura?* Gdynia: Wydawnictwo Novae Res /e-book /.
- Bos Daniel. 2015. *Answering The Call of Duty: The popular geopolitics of military themed videogames*. Newcastle University 2015. Dostęp 5 marca 2019. <https://theses.ncl.ac.uk/dspace/bitstream/10443/3199/1/Bos%2C%20D.%202016.pdf>
- Dittmer Jason. 2010. *Popular culture, geopolitics and identity*. Plymouth: Rowman&Littlefield.
- Dodds Klaus. 2005. *Global Geopolitics. A Critical Introduction*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Dodds Klaus. 2015. *Popular Geopolitics and the „War on Terror”*. Dostęp 14 marca 2019. <https://www.e-ir.info/2015/05/10/popular-geopolitics-and-war-on-terror/>.
- Edensor Tim. 2004. *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Agnieszka Sadza (przeł.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fiske John. 2010. *Zrozumieć kulturę popularną*, Katarzyna Sawicka (przeł.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Flint Colin. 2008. *Wstęp do geopolityki*, Jan Halbersztat (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giesecking Jason. 2007. *Understanding the Geographical Imagination*. Dostęp 14 września 2018. <http://jgieseking.org/understanding-the-geographical-imagination>.
- Grossberg Lawrence. 2007. *Tożsamość i studia kulturowe: tendencje rozwojowe i alternatywy*, Zbyszko Melosik, Jakub Andrzejczak (przeł.). W *Kultura popularna i (re)konstrukcje tożsamości*, Agnieszka Gromkowska-Melosik (red.) 13–48. Poznań–Leszno: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Lesznie.
- Harvey David. 2005. The Sociological and Geographical Imaginations, *International Journal of Politics, Culture and Society* 18 (2005): 211–255.
- Jakubowski Witold. 2010. *Kultura popularna, media i my, czyli refleksje o tożsamości mieszkańca „globalnej wioski”*. W *Kultura popularna: konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe*, Agnieszka Gromkowska-Melosik, Zbyszko Melosik (red.), 41–54. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Jałowiecki Bartosz. 2010. *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, wyd. II. Warszawa: Scholar.
- Kazanecki Wojciech. 2012. *Współczesna francuska myśl geopolityczna. Główne tendencje i ich reprezentanci*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Krajewski Marek. 2003. *Kultury kultury popularnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Krzan Katarzyna. 2008. *Ekstaza w wersji pop. Poszukiwania mistyczne w kulturze popularnej*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne /e-book /.
- Lefebvre Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford-Cambridge: Blackwell.
- Melosik Zbyszko. 2010. *Kultura popularna, walka o znaczenie i pedagogika*. W *Kultura popularna: konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe*, Agnieszka Gromkowska-Melosik, Zbyszko Melosik (red.), 9–26. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- O'Thuathail Geraroid. 1996a. „An anti-geopolitical eye: Maggie O'Kane in Bosnia 1992–1993”. *Gender, Place and Culture. A Journal of Feminist Geography* 2 (1996): 171–186.
- Ó Thuathail Geraroid. 1996b. *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.
- Ó Thuathail Geraroid. 2003. *Thinking critically about geopolitics*. W *The Geopolitics Reader*, red. Geraroid Ó Thuathail, Simon Dalby, Paul Routledge (red.) 1–12. London–New York: Routledge.
- Pickering Steve. 2017. *Understanding Geography and War. Misperceptions, Foundations, and Prospects*. London–New York: Palgrave Macmillan.
- Piontek Danuta. 2011. *Komunikowanie polityczne i kultura popularna. Tabloidyzacja informacji o polityce*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Potulski Jakub. 2010. *Wprowadzenie do geopolityki*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Purcell Darren, Melissa Scott Brown, Mahmud Gokmen. 2010. „Ahmed the dead terrorist and humor in popular geopolitics”. *GeoJournal*, 75 (4): 373–385.
- Rech Matthew F. 2014. „Be Part of the Story: A popular geopolitics of war comics aesthetics and Royal Air Force recruitment”. *Political Geography* 39 (March 2014): 36–47.
- Rose Gillian. 2010. *Interpretacja materiałów wizualnych. Krytyczna metodologia badań nad wizualnością*, Ewa Klekot (przeł.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Said Edward W. 2005. *Orientalizm*, Monika Wyrwas-Wiśniewska (przeł.). wyd. I. Poznań: Wydawnictwo Zysk i Sp-ka.
- Saunders Robert A., Vlad Strukov. 2018. *Introduction: Theorising of realm of popular geopolitics*. W *Popular Geopolitics. Plotting an Evolving Interdiscipline*, Robert A. Saunders, Vlad Strukov (red.), 1–20. London- New York: Routledge.
- Sharp Joanne P. 2000a. *Condensing the Cold War: Reader's Digest and American Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sharp Joanne P. 1996. „Hegemony, popular culture and geopolitics: The Reader's Digest and the construction of danger”. *Political Geography* 15 (6–7): 557–570.
- Sharp Joanne P. 1993. „Publishing American identity: Popular geopolitics, myth and the Reader's Digest”. *Political Geography* 12 (6): 491–503.
- Sharp Joanne P. 2000b. „Remasculinising geo-politics? Comments on Geraroid O'Thuathail's „Critical Geopolitics”. *Political Geography* 19 (3): 361–364.
- Szostek Joanna. 2017. „Popular geopolitics in Russia and post-Soviet Eastern Europe”. *Europe-Asia Studies* 69 (2): 195–201.

## From popular culture to popular geopolitics

### Abstract

A large portion of geopolitical research of the last decades, especially geopolitical criticism, undertakes the concept of the importance of culture, value and identity in explaining the relation between the space and politics, which was an aspect underappreciated by classical and neoclassical geopolitics. It might be assumed that the currently growing role of popculture and mass-media in our lives lead to the establishment of a kind of a “cultural order”, a particular filter that decides on the perception of the world and, consequently, geopolitics. This article relates to this issue as it deals with the meaning of popular culture in contemporary geopolitical research, mostly accentuated by popular geopolitics. This review briefly analyses what popular geopolitics is, how to sketch its research area, stages of development, applied definitions and research methods. The starting point is the assumption that the hegemonic structure of geographical/geopolitical thinking that the elites are trying to impose on the society by using popcultural artifacts may, in fact, be reconstructed thanks to popular geopolitics studies. It shows the scale and reach of resistance towards such imaginations as displayed by the non-elites, who also reach for symbols, texts and images from popular culture. Such circumstances allow to observe either legitimizing or debunking a particular view of the world and geopolitics.

**Keywords:** popular culture, mass media, geographical imagination, geopolitical imagination, critical geopolitics, popular geopolitics